

ЗМІСТ

Книга перша

I. На зорі	3
II. Минуле й майбутнє	10
III. Воля князя	23
IV. Варязька кров.....	34
V. Хрести.....	46
VI. Свідок злочину.....	59
VII. За ласку царівни.....	75
VIII. Битва	85
IX. Хрестовий знак.....	95
X. Анна.....	102
XI. Леви й гадюки	113
XII. Остання ніч над Боспором.....	130

Книга друга

XIV. Земське та дружинне боярство	144
XV. Дух коваля Веланда	154
XVI. Подвійна зрада	165
XVII. Ворожбит.....	172
XVIII. Придане Мирослави	178
XIX. Погром.....	187
XX. Пізні квіти	196
XXI. Конунг Свен.....	203
XXII. Слово Добрині.....	213
XXIII. Буря в глечуку.....	221
XXIV. За Київ	228
XXV. За руку дівчини.....	243
XXVI. Передсмертне признання	250
XXVII. Слава князеві	264
XXVIII. Нова віра	270
XXIX. Прощання.....	275
XXX. Під Корсунем	281
XXXI. Похвальна пісня	289

Юліан Опільський (біографія).....	295
--	-----

КНИГА ПЕРША

I. На зорі

Кривавий твій прихід сьогодні, Бальдуре¹! З-поза Дніпра встаєш, неначе пожежа від печенізької стіни. Твоє проміння, наче відблиск похоронної костриці Брунгільди², звіщає мені ніч, безпросвітну ніч — смерть! Нехай Гель проглине прокляті духи зрадників і боягузів...

Швидким рухом відкинула м'яке покривало і встала з ложа. Яскраве сяєво облило чудове тіло двадцятикількалітньої жінки, як з рожевого мармуру. Золотисте волосся спадало буйною хвилею на її плечі. Проміння Бальдура оперізувало м'яку лінію бедер та пруживі стегна. Пташки аж заходилися від щебету, якби хотіли звеличати героїську красу Рогніди.

Її глибокі темно-сині очі суворо гляділи у віддаль, і тільки кармінові уста були дещо спалені гарячкою. Задумалася. «Довго не було його тут... довго! Чотири роки минуло, відколи востаннє розпрощався з нею. І як розпрощався. На молот Тора³! Чому рука наймогутнішого з азів⁴ не впала тоді на голову Володимира? Він засміявся, виходячи, погладив голівку маленького Ізяслава, а до неї сказав тільки: «Я йду і швидше затужиш за мною, ніж я вернуся. Ти забула, що в мене жінок

¹ Бальдур (Бальдр) — у скандинавській міфології бог сонця, один а синів Одіна — верховного бога.

² Брунгільда — одна з валькірій, войовничих дів, які з волі Одіна вирішували наслідки битв, вибирали хоробрих воїнів, відносили їх до Вальгалли (Вальгаллі), т. зв. палацу Одіна, де вони оживали.

³ Тор (Тоор, Тсор) — бог грому, бурі, плідності. Зображувався богатирем з молотом у руках.

⁴ Ази — в скандинавській міфології основна група богів, очолювана Одіном.

і мужеської сили доволі...» Молот Тора не впав на його голову. Він сам, наче той молот, наче полум'я бога Льокі⁵, пробігав переможно широкими землями свого царства. Усі подивлялися його, навіть вона... Ах, чому норни дали йому в руки меч, від якого згинув Рогволод та його сини? Єдиний герой, який переїхав крізь полум'я, що окружало непробитою стіною її серце, був її кровним ворогом...»

Вона нагадала собі, що за хвилину прийде сюди Володимир. Прийде покарати її. Здригнулася.

На майдані служба несла дрова у пекарню, годувала дріб, виганяла товар. Старий дворецький її батька — Снорре молився до сходу сонця, а Володимирові ратники глумливо приглядалися йому звіддала. Бистроока Рогніда догадалася чому: на шиї одного з них доглянула мосяжний хрестик.

— Ах, це ті, що вірують у візантійського бога! Почула у сусідній кімнаті мужеський голос.

— Мирославо, поклін тобі з ранком!

— Добро й тобі з приходом! — відповів мелодійний жіночий голос.

— Чи твоя княгиня вже встає?

— Ні, ще спить!

— Ти її збуди! Князя щойно не видко.

— Як-то? То князя тут нема?

У голосі дівчини звучало крайнє збентеження.

— Ми тут наладили снідання і ждемо на поклик. Я забавляю Ізяслава, щоб не перешкодив князеві, а ти кажеш...

— Я кажу правду! Я спав зі Свеном Свафарсоном у передній княжого терему, коли десь по

⁵ Льокі (Локкі) — супутник Одіна і Тора, хулитель богів.

півночі Володимир вернувся від княгині незвичайно схвильований. Я приніс йому вина, але він кинув чарку на землю, а сам аж до ранку ходив по кімнаті. Перед хвилиною станув на порозі і гукнув: «Кличте дружину, їдемо у Вишгород, але раніше зійдемо ще до княгині». Ось чому я прийшов.

Мирослава аж у долоні сплеснула.

— Перуне, Стрибоже⁶! Яку ж то знову бурю ви затіяли?

— Не тобі, Мирославо, судити бога за волю князя!

Голоси притихли.

Рогніда відкинула волосся на плечі. Її брови стягнулися, очі засвітилися похмуро вогнем.

— Він іде сюди! — пробурмотіла. — О, він найде мене!

І швидко стала надягати на себе білу сорочку та парчеву опинку. Лице змила водою, гребенем зі слонової кості стала розчісувати золотисте волосся. Коли почала сплітати його у дві коси, завагалася.

— Він любив моє волосся. Воно одне розбуджувало в нього ніжніше слово, пестоці, усміх. Не заплести?.. Ха! Ха!

В її руці блиснули широкі гострі ножиці. Довго дивилася Рогніда на відтяті коси, мов месник на відрубану голову ворюга. На землю упав увесь утрачений скарб її дівочої гордості. Бо хоч Володимир знівечив її силою, та не опанував її серця. Ці пахкі коси, символ її жіночої честі, це стяг перемоги над насилою. І вона носила його аж до цієї хвилини — хвилини смерті. А тепер нехай

⁶ Стрибог — верховний бог (бог-отець) Всесвіту (те саме, що в греків — Зевс, у скіфів — Папай).

цей волос покаже князеві, що і в останній хвилині вона визиває його! Він же любив цей волос...

Жваво накинула на плечі синій, золотим позументом та самоцвітами обшитий плащ, всунула ноги у сині черевички грецької роботи, а на розсипані безладно кучерики наложила золоте чільце з карбункулами. Підняла ніж зі землі та сховала його на грудях. Стала посередині кімнати, горда, як Фрігг, що приймає у Вальгаллі вибранців-валькірій.

Із тріскотом відчинилися двері, а в них став нув високий, кремезний чоловік. Не своєю поставою притягав увагу, а поглядом великих синіх очей та гарними суворими рисами. Вони нагадували лице Святополка в будові вилиці та носа. Чоло мав високе, а повні уста проявляли якусь м'якість, незнану зовсім великому батькові Володимира. Густий вус закривав частинно губи і спадав по обох боках, надаючи поваги усій появі володаря. Виглядав щонайменше на тридцять п'ять років, на сім-вісім років більше. Мав на собі звичайний шкіряний одяг княжого ратника, легкі варязькі лати та кінчастий шолом. Тільки при поясі висів довгий тугий меч, у ручці якого червонів рубін завбільшки ліскового горіха, та кривий, східним філіграном прикрашений ніж. Обшитий багром плащ великого князя покривав зброю простого гридня-дружинника. Видко, князь вибирався в якийсь дальший похід, та ховався з цим. Увійшов, скинув з плечей плащ і склав на грудях могутні рамена, на яких виступили грубезні вузли м'язів. Рогніда склонила голову, та не віддала приземного поклону, належного володареві. Випрямилася у весь ріст і сміло глянула в очі Володимира. Його брови стягнулися грізно, коли заговорив до неї.

— Не віддаєш належного поклону, Рогнідо! — сказав низьким голосом, гамуючи гнів.

— Не віддаю, бо не знаю, кого вітаю, чи мужа, чи князя, чи суддю, чи... ката.

— Ах, то ти з цього боку починаєш? Накликуєш на себе мій гнів? За ніч він уже досить вигорів, наче покинене пастухами багаття. Навіщо ти докладаєш до нього дров?

Рогніда гордо підняла голову.

— У полум'ї Муспеллю⁷ згине весь світ, боги, люди, велетні. Тільки дурень тікає від долі, тільки боягуз лякається її. Я дочка і внука вікінгів, сама викликаю її. Твій удар — це удар жорстокої долі, я жду її, бо знаю, що помста теж записана у майбутньому таємничими руками. Хто побиває безрідних, той нехай сподівається помсти від безіменних.

На Володимирові не слідно було вражіння промови. Він тільки любувався пишною появою чудової жінки.

— Проклятий нехай буде той, хто задумав насильно добути любов жінки! — крикнув нагло.

Піднесена рука Рогніди опала, і зачудовання відбилосся на її лиці.

— Насилою ніколи... тільки силою, — відповіла мимохіть.

Князь доторкнувся віщим словом найбільш пекучої рани її серця.

— У тобі, Рогнідо, не було любові, нема її, а тепер бачу, що й ніколи не буде. Ти холодна, як скандинавські фіорди. Нема в тобі ні іскорки святого вогню, який гріє людські серця, нема!.. А є тільки впертість, мов та гранітова скала високого фіельду, мов топори твоїх предків!

⁷ Муспелль (Муспельгайм) — у скандинавській міфології світ вогню, який існував разом зі світом тьми (Ніфльгаймом) ще до виникнення Всесвіту.

Рогніда відчула, що так промовляє не князь і не суддя.

— Ні, Володимире, ні одне, ні друге! Коли ти в половецькому острозі казав убити мого батька Рогволода, я повзала біля твоїх ніг, як собака, в якій забирають щеня. Ти підняв мене, засміявся, поцілував при всіх і сказав: «Не журися, Рогнідо, не прохай, уже пізно...» Ах, і справді було запізно, але той сміх! Меч, який розтяв колись тіло Фафніра, не був такий гострий. Це ти був упертий, Володимире, ти бажав помститися за образу. Ти кажеш, що я холодна, мов крига...

— Так, ти холодна. Кілько разів я приходив до тебе і просиджував біля тебе до ранку, ти ніколи не проявила мені хоч дрібки чуття. Всі жінки приймали мене радо, як земля промені Сонця-Дажбога. Ти одна не змінилася при мені, ти одна...

Князь розняв руки, лице його почервоніло, великі темно-сині очі зайшли ніби мрякою. Рогніда усміхнулася, але її усміх був справді холодний, наче крига.

— І це, Володимире, назвав ти холодом? Таке може сказати тільки чоловік, що не питається про душу своєї жінки. Будь у мене на лиці боляк, хто знає, чи я не носила б дров та води в одрину для інших красунь — твоїх рабинь. Але в дочки Рогволода є душа і багато сили... Вона піддається насилі, а не ломиться. Погадай, що було б, якби я так уміла сховати при собі в руках ніж? Тремтиш? Ні, ти не з тих, що бояться. Ти не віриш у моїх богів. Ти, певне, запитаєш мене, чому я цього не вчинила, про що так гарно говорю. Чому? Бо я не холодна, Володимире, я не крига, а людина! Кілько разів я хотіла піддатися любовному поривові, стільки разів перед очима у кривавій мряці ввижалася мені зрубана голова Рогволода.

— Рогнідо!

— Мовчи! Я стою перед воротами Ніфльгайму і не хочу слухати твоїх залицянь. Між нами кров! Кров на твоїх руках і всюди!

Володимир зблід.

— Я не прийшов тебе карати. Я нагадав собі ту хвилину, коли збудився негайно зі сну і побачив тебе з ножем над моїм ложем. І тоді здавалося мені, що коли дарую тобі життя, то заплачу за цей лиховісний вчинок молодика у полоцькому острозі. Але бачу, що помилився. Рогнідо! Між нами кров, це правда. Є така, яку пролив я, але є й така, яку ти бажала пролити. Але є ще й дитина. Забудь про богів твоєї родини. Вони — як ті привиди, яким простий тупоумний мужик дав подобу ідолів. Богів, Рогнідо, нема! Вір мені! Є сонце, грім, вода, земля, дерева, тварини, люди... Людина почитає тільки те, чим сама живе... У нас дитинка, Рогнідо! Невже ж вона не вирівняє між нами згоди?

Очі Рогніди заблищали тріумфом:

— Нема шляху через батьківську кров. Дитинка, кажеш? Не будь вона моєю, вже давно порозтягали б її собаки по острозі, але у неї не твої риси, Володимире, а Рогволода...

Князь відскочив, мов ужалений гадюкою. Глуха лють опанувала його, та сама, яка колись находила на Святослава. Витягнув руку, щоб ухопити Рогніду за волосся та кинути її до своїх ніг, але опам'ятався.

— Де твої коси, Рогнідо? Який злочинець утяв тобі їх? — спитав хрипло.

— Де? Ось вони! Те одне, що ти справді любив у мені, і тому я їх сама відтяла...

Лютим звіром скочив до неї.

— Не бий мами, бо я тебе битиму! — закричав нагло тонкий дитячий голосок.

Опала рука Володимира.

З кута на середину кімнати вибіг русявий хлопчик з темним лицем та розпаленими від гніву оченятами. В руці держав дерев'яний меч, який зробив йому дядько Снорре.

— Ізяславе, ти відкіля тут узявся? — гримнув Володимир, збентежений.

— Не забудь, Володимире, що твій син може стати моїм месником. Тому раджу тобі — убий нас обох! Тобі рідних убивати не першина!

В її голосі звучала злоба. Вона зірвала з голови золоте чільце, а золотисті кучерики розсипалися довкола її чудового личка. Занімівши, глядів на неї Володимир, наче відкрив у неї нову привабу. Недочув навіть останньої образи. Простягнув руки до хлопчика, якби бажав його обняти, вкінці вхопив себе руками за голову і відвернувся.

— Прощай! Невдовзі почувеш про мене! — сказав тихим зламаним голосом і вийшов.

Рогніда кинулася до хлопчика, як левиця, коли рятує своє молоде з рук мисливця, і розплакалася.

II. МИНУЛЕ Й МАЙБУТНЄ

По другій стороні дворища Рогніди простягався густий запущений сад. Рогніда не дбала про нього, бо думала тільки про кров та колишню кривду, а не про овочі. Сад спадав стрімко до Дніпра. На каменюці узбіччя сиділа струнка чорнявка у довгій мережаній мирті та червоній опинці з багатим бурштиновим намистом на

шиї. Біля неї спирався на спис високий дебелий двадцятикількалітній молодець у кольчuzі, з широким варязьким мечем при боці та круглим щитом на плечах. Я лівого його рамена звисав довгий темно-сірий плащ з багряною лямівкою, яка була відзнакою княжих gridнів.

— Не судилося нам, Мирославе, довго бути разом! — говорив до дівчини. — Бог не ласкав на нас та на нашу любов. Князь знову якісь задуми носить. Просто від княгині поїхав на Берестове, бо там ждуть його Добриня, батько, тисяцький Путята та боярин Всеволод Мощанин.

— А ти як знаєш? — запитала з досадою дівчина.

— Я чув, як Свен давав накази gridням і розсилав комонників, кого у Вишгород, кого в острог та на Либідь. Видко, щось велике коїться. Князь не любить радитися інших. Ісусе Христе!..

— Тсс! Мовчи, дурний! Накликав ти своїми святцями лихо на нашу голову. Доки я цвіти та голуби приносила Ладі, доки кликала Купала в літні вечори, доки давала гривні волхвам Перуна, досі все було добре. Олешичі і Козняки жили, наче одна рідня, а тепер нібито Див гепнув собою об землю та між обома родами вирвав у землі яму. Гей! Добре казала стара Скоруха, що наврочили нас мідяні хрести та прокляті чорноризці. Вони раз у раз вешталися по вашій хаті та бачили, може, наші любовці...

Мирослава заплакала. Молодий Олешич пригризав уста.

— Не кажи цього, Мирославо! Святі ні духовні не наврочили нас. Але коли твоя Скоруха не знає доброго заклинуну, то нехай мовчить, бо, бігме, всю шкіру на її спині попорю на ремінці! Яке діло ченцям до наших любовців? Для них ще

й краще, як дівчина з поганського роду вийде за християнина...

— Те ж саме казала і я, але батько grimнув на мене: «Ти не воловодься з тим безумним хрестиком, бо він тобі не пара! Дочка Козняка варта героя-борця, а не кислого похнюпи, що блее ромейські гімни!..» Що ж я мала йому відповісти? Скажи, бо на Перуна і я гадатиму, що ти тільки кислий похнюпа.

Молодця начеб хто посипав приском.

— Пусте все, що базікають інші. Але ти, Мирославо, знаєш, який я, а мені йде тільки про твою гадку, твоє серце... Гріх вірити тобі в якісь сплітки.

— У цьому-то й біда, що я ніяких спліток не знаю, — повторила дівчина. — Якби я їх знала, то, певне, вибила б їх з голови батькові. А так батько ворогує на Олешичів, отже, мусить мати до цього причину. Найди її, ті сплітки, то все в'ясяниться. Будь хоч раз мужем, якими були батьки, не розкисай у своїй новій безкровній вірі!

— Мирославо, я йду в бій... Чи ж у тебе нема словечка для мене?

Дівчина зблідла, захиталась.

Роман підтримав її, зціловував сльози з її чорних вії.

— Іди, Романе, але вертайся швидко! — лебеділа крізь сльози. — Ти ж знаєш, що моїм богом — ти, а моя віра — любов! Навіщо ж тобі ще інших богів? Ах, пусти, мене кличуть!

Вирвалася від нього і побігла у терем. Роман залишився у сумнівах. Звідкіля взялося ворогування Козняка до Олешичів? Відколи його син Доброгост згинув у війні з печенігами, відтоді старий Козняк приймав його як сина і радів, що його надбане піде в добрі руки; від чого ж така зміна?

Перехрестився, плюнув коневі через голову, прошептав заклин від злої зустрічі і чвалом погнав на Берестове, де був княжий терем.

По дорозі минав торговицю. Площа роїлася від купців, покупців, княжих тіунів⁸, варязьких гриднів та старців, які серед найбагатіших людей надіялися найбільшої милостині. Купці у довгих барвистих туніках з ковтками та ланцюгами гладили довгі чорні бороди і вистоювали гуртками біля в'їзду в княже дворище. Варязькі ратники були у повній зброї, з вовчими шкурами на плечі, зі списами, топорами та луками. Видко, вибиралися в похід. Вони трималися разом і дивилися звисока на торгівлю глоту. Була це найдобірніша варязька дружина Володимира, яких тисяча мужів.

Від сторони ріки здіймалося капище Перуна. Сам ідол стояв високо між чотирма різьбленими стовпами під наметом-крівлею, а його золота голова з очима зі самоцвітів грізно споглядала вниз над чотирикутним підсінням. У підсінні, наче бояри князеві, стояли боги — Велес, Стрибог, Дажбог та інші опікуни полян.

Перед капищем сидів на камені у білій одежі старий волхв зі сивою бородою, у вінці з терня на голові, бо терня — це прообраз блискавки. Біля нього стояли два молодших. Один мав на голові вінок із соснових гілок, другий з пірнатих степових трав. У руках тримали волхви довгі ціпки з позолоченими головками та малі срібні чарки на жертівній мед або вино. Малі отроки у білих одежах стояли побіч і пильнували коробок з ладаном, ялівцем, віночки торішнього запашного зілля, голубів у клітках та двох ягнят.

⁸ Тіун — господарський управитель князя, боярина.

Серед капища перед наметом на стовпах держали два парубки чорного, мов галка, коня, якого князь мав жертвувати Перунові перед походом. Збоку стояла юрба гарно прибраних дівчат з розпущеним волоссям, у вінках на головах, з намистами, ковтками та нараменниками. Вони мали співати після жертви святий гімн Перунові та похвалу князеві. Волхви, дівчата і варяги гляділи раз у раз у ворота княжого дворища, де звертала на себе увагу дружина грецьких послів. У золотистих шоломах з круглими щитами на плечі, в довгих червоних плащах з дорогоцінними запинками, пишалося двадцять рослих траків⁹, яким проводив середнього росту муж у голубій нагортці поверх золотистої дамаскової кольчуги. На ньому була безцінна карацена, шолом з острим верхом, а при боці широкий кривий меч з дорогоцінною ручкою. Біля нього стояв низький прегрубий грек з лисою головою у перепоясаній багряній туніці. І лямівка туніки, і плащ зі златоглаву аж горіли від самоцвітів, нашитих на золоті бережки. Був це патрицій Скілос, посол кесаря, який уже від двох днів вижидав відповіді Володимира на якесь прохання візантійських цісарів Василія і Костянтина. Ніхто не знав цього прохання, бо Скілос розмовляв як посол, у чотири ока, зате всі бачили дарунки, які при тій нагоді дістав князь. Судячи по них, прохання мусило бути неабияке, і всілякі здогади ходили про це між грецькими купцями і руськими гречниками.

Роман Олешич минув варягів та посла, бо його товариші мали збиратися біля самого дворища. Тисяча молодих мужів і отроків заповнювала доволі просторе подвір'я. Були це майже

⁹ Траки — жителі Фракії, грецької провінції.

самі поляни, деревляни, тиверці, бужани, улличі, а тільки кількадесят варягів і то таких, які були вже на Русі щонайменше десять років.

Тим часом у просторій кімнаті дворища сиділи біля стола чотири мужі, три старі, а один у середніх літах. П'ятий був князь. Він звернувся до чотирьох дорадників і сказав поривисто:

— Так! Це мусить бути! Це конечне! Куди не гляну, всюди бачу тільки один вихід зі скрути, і я найду силу ступити на цей шлях!

Вдарив кулаком об стіл і сів на лаві, застеленій дорогоцінною паволокою, гаптованою золотом у всілякі потвори та дивовижні викрутаси. Один з дорадників, шістдесятилітній муж, усміхнувся:

— Якщо те «щось» мусить бути, то навіщо ти, Володимире, кликав нас сюди? А якщо ми маємо з тобою «думати», то треба б, може, сказати нам раніше, у чому річ!

— Ах! То ви не знаєте! Правда!..

Володимир замовк. Його очі блукали по стінах, обвішаних зброєю, мальованими щитами, вкінці спинилися на божнику. Був це маленький вівтар у кутку залі, над яким стояли ідоли богів. На ньому жарилося вугілля, а з нього підіймалася тоненька струя запашного курива. Побіч стояли глечики з коливом, медом, маком, лежало сухе запашне зілля, висіли гривни-намиста з золотих та срібних дукачів. Князь махнув рукою, наче бажав відігнати від себе непотрібні сумніви, і почав:

— Вибачте, достойні бояри, вибачай і ти, Добрине! Сивому волосові належить пошана, хоч би й від князя. Послухайте мого питання та дайте мені відповідь щиру, правдиву, таку, яку даєте своєму серцю. Ви знаєте, що грецькі кесарі прислали мені посла. Цей посол розказував, що

над Боспором стоїть уже під Царгородом Варда Фока, братанич царя Никифора, який збунтувався після смерті Цимісія...

— Справедливий суд господень! — закликав боярин Олешич, кремезний, середнього росту муж у білій вишиваній сорочці зі золотим хрестом на шиї. — Небіжчик Никифор Фока привів батька твого на криве діло, в якому наложив Святослав головою. А ось тепер меч свояка Никифора сам повис над Візантією як рука божої помсти.

Четвертий, наймолодший дорадник, боярин із Мощаниці, засміявся і відповів:

— Ти, Олешиче, завжди мішаєш бога у людські справи, а забуваєш про те, що йому ніяке діло до Святослава або до його сина, бо ні той, ні другий — не християни!

— Мій бог, Мощанине, є батьком усіх людей, і ніякий вчинок дітей не є байдужий батькові. Без його відома волос не спаде з голови старця, не виросте на голові дитинки; безмежна його доброта, мудрість і справедливість.

З відкритими устами слухав Олешича найстарший у зборі муж, Путята, — сивий, як голуб. Володимир теж слідив уважно за ходом його гадок. Один тільки Добриня крутився нетерпляче і вкінці перебив Олешичеві.

— Киньте балакання! — сказав. — Сам Олешич каже, що його бог піклується головно тим, чим не журяться наші боги. На нашій землі місця доволі для них і для нього. Один другому не стане на перешкоді, і тому годі нам про це... Посол жде!

— Авжеж! — збудився й Володимир. — Посол жде! Обидва кесарі, придавлені Вардою, звернулися до мене. Я знаю вже, що відповісти, але бажав би почути і вашу думку. Дати поміч чи ні?

— Я гадаю, — відповів Олешич, — що поміч треба послати. Я Візантії йде до нас всіляка паволока, зброя, посуд, золото, срібло, вино, коріння, дороге сукно, а вона купує нашу шкіру, мед, віск, неладь, товар, рибу, хоч від п'ятнадцяти років нема щирості між нами і ромеями. Ми не любимо їх, але потребуємо одні одних і тому повинні взаємно себе спомагати.

— Еге ж, так, як Цимісхій Святослава на порогах! — крикнув різко Моцанин.

— Ти гарячишся, Всеволоде, — завважив спокійно Володимир, — якби земське боярство було підтримало батька, він, напевне, не згинув би у степах. Ти, Путятю, знаєш про це найкраще, бо ти проводив тоді земськими...

Путятя понурив голову, зморщив брови і глянув на князя своїми розумними очима:

— Чи ти, Володимире, приписуєш мені вину смерті Святослава?

Князь усміхнувся.

— Боги мені свідками, що не гадаю цього. Причина смерті мого батька була в його буйній завзятушій вдачі. Він шукав слави, а про землю не журився ніхто. Тим-то й земля не могла журитися ним. Перун — не Дажбог, хоч і блискавкою паразить ворога, та хліба не дасть!

— Я казав тоді князеві, — говорив Путятя далі, — не шукай чужої землі, княже, а то й свою втрадиш. Я не спинював його тільки у боротьбі з хозарами, печенігами, неслухняними боярами. Одначе, зібравши батьківські землі, він не дав їм ладу, який забезпечив би внутрішній мир Дажбоговим внукам, тільки попхався у Болгарію та там і згинув. Інше діло обороняти власну землю, інше — завойовувати чужу. Олешич каже, що греки і ми повинні триматися разом, і каже правду.

Довкола нас дич, погани, маса озвірілих ворогів, а союзника нема. Так само і в кесаря греків.

— Хіба відкупитися pomoже, бо й сам до цього навик! — усміхнувся злобно Моцанин.

— Не pomoже, кажеш? Певно, що з військом сюди не прийде, у нього війська мало. Зате є зброя куди краща нашої, є грецький вогонь, кораблі, гроші. Зате нема у греків хліба і рук, а одного і другого у нас, може, аж занадто. Оперта на нас Візантія простоїть довіку і підтримає нас. Ось і франки пов'язалися з Римом.

— Ба, у них віра та сама, що в ромеїв, а в нас... — вмшався знову Моцанин.

— У цьому-то й біда, що Святослав... — почав було Олешич.

— Залишіть віру! — перебив князь, якого дратували випадки боярина з Моцаниці. — А ти, Путято, кажи далі.

— ...Тому я й кажу, що Олешич добре радить, щоб допомогти грекам. Я другого боку, боюся, що устрявати у діла хитрих кесарів, — це загибель, смерть, а то й гірша смерті неслава! їхні задуми — неначе запущений ліс, де, навіть знаючи напрям, легко заблудити. Поміч треба дати, але треба забезпечити себе щодо заплати! Як союзник імператорів, ти можеш зажадати навіть княжого вінка з Візантії, як цього допрошуються інші князі. Навіть кесар франків Отгон взяв корону та жінку з Візантії... А раз признає кесар ромеїв Рюриковича самодержцем, то вже навіки залишиться влада за твоїм родом, Володимире!

— Хай боги кріплять тебе, Путято, ще довгі роки силою та здоров'ям за ці слова! — сказав Володимир. — З моїх дум про майбутнє добро народу виростало те, про що ти кажеш: візантійський вінок на чолі князя, а вся влада в його роді. Не

затремтить серце русича, коли князя покладуть на сани, бо хоч і зміниться людина, то сяєво вінка та влади залишаться!

Радість била від усієї появи князя, якби над його чолом вже ясніла самоцвітами саджена діадема. Та Олешич не поділяв тієї радості; його лице потемніло, а голос затремтів:

— Ваша правда, достойні, та ви знаєте, що княжі вінки з Візантії приносить із неба янгол і складає їх на престолі святої Софії. Чи захоче Всевишній послати його поганам, не знати!..

— Не журися, Олешиче! — усміхнувся князь і звернувся до Добрині. — Чого ж ти, дядьку, задумався? Я надіявся було від тебе почути найбільше.

Старий погладив бороду рукою, поправив зморшки візантійського плаща й заговорив, мов від несхочу:

— Буває, що мовчить і Добриня. Гарно було б у світі, якби усі ті мовчали, що говорять без думок. Поки що мовчу, та може заговорю... У свій час.

Нарада скінчилася, бояри відійшли з поклоном, князь залишився сам із Добринею. Довгу хвилину Володимир постояв біля вікна, потім плеснув у долоні і велів отрокові подати вина.

— Радість Русі єсть пити! — усміхнувся.

— Без того не може бити! — докінчив Добриня улюблену приповідку володаря.

Князь споважнів і почав:

— Слухай! У мене в руках всі землі русичів, і, як зачуваю, нема нікого в народі, хто не радів би з цього. Одні племінні князьки та князі, яких я поскидав на півночі чи заході, ремствують. Є в мене дружина — і то по заповіту Святослава — з своїх людей. Старші сидять на землях, молоді по городах, готові на кожний поклик. Є й до треста сотень на один кивок княжого

меча! Крім цього, для постійної безпеки краю я завів ополчення. Усякий на моїх землях знає, що йому робити, куди йому звернутися у небезпеці. Одначе є в мене ще шість тисяч варягів, які сидять тут, у Києві. Я мусив згодом назбирати їх аж стільки, бо не бажав доводити Русь до того, щоб проливала братню кров деревлянської чи радимицької раті. Така кров взиває про помсту до неба, а князя віддає в руки тих, що її пролили. По-моєму, у князя не повинно бути різниць у правлінні волостями, тим-то я побивав домашніх ворогів чужим мечем. Та тепер ця найбільш потрібна оборона стала тягарем...

Володимир потер чоло рукою.

— Я міг би почати яку-небудь війну. Нема чого сидіти дома. Нема в нас жінок, як була мати чи бабка Ольга. Почати війну! Та при невдачі пропаде все, що я надбав за п'ятнадцять років, як пропала була відумерщина Святослава. Нема в мене княгині, немає вінка, нема держави. Варягів вишлю у Царгород! — закінчив князь по надумі.

— І зробиш добре! — притакнув Добриня. — Кесарі оплатять їх і оплачуватимуть далі, бо в них завсіди якась війна, то дома, то на чужині, а війська нема. Зледащили ромеї...

— Крім цього, пішлю ще кілька своїх, — говорив далі князь, — щоб побачити та почути все, що треба нам знати про босфорський город. Отак не зроблю промаху батька, а позбудуся галапасів. Одне тільки може мою гру знівечити — це... віроломство ромеїв. Вони залюбки не дотримують умов...

— Ба, від чого ж у них евксінські¹⁰ волості? — засміявся Добриня. — Це наче патли в неслухняної

¹⁰ Евксінські — причорноморські.

жінки. Чи знаєш ти, Володимире, чому ромеї не дотримують умов з нами? Бо ми погани... Ось що! Саме тому кажу: все, що придумав ти, Володимире, добре, гарне, доцільне, проте, — вибач за таке слово, — це тільки латанина.

— Що ж? — пригриз губи князь. — Якщо кесарі не захочуть дати вінка нехрещеному, так я понаставляю скрізь церков, наберу ереїв та волхвів із болгар чи греків, забороню глумитися над християнами. Чим я гірший від якогось кавказького чи болгарського князя? У хозарів було три віри в державі, у Самій Візантії їх безліч. Боги, Добрине, — це тільки ідоли, які я сам приказую відливати зі золота, срібла, криці чи тесати з дерева або каменю. Грецький бог чи наші амулети та хрести — це ж одне. Віра, Добрине, у всіх одна, тільки ідоли різні...

— Сам ти кажеш, що віра скрізь одна, і в цьому вся правда! Усякий вірить у вищу силу, яка орудує його думками чи ділами, усякий кланяється чомусь, що цінить вище життя людини. Один обожає владу, другий боїться чарів, третій віддає себе тілом і духом солодкій Ладі. Багато людей боготворять гріш і готові за бариш продати душу. Ось справжня віра всіх людей, до якої ніхто не признається. Одне і те саме вино лють люди у різні чарки: раз у глиняний глечик, раз у срібний дзбанок чи в золоту чашу. Я стрічав мужів зі Заходу, бував і на Сході, скрізь бачив таких самих людей. Тільки мови були різні, різні строї і різні боги — ідоли! Чим більше надбання має народ, чим більше знання, тим кращі його ідоли, і всякий, в кого їх немає, кидає свої, а бере чужі! Тимто багаті і вчені греки накиннули своїх ідолів цілому світові. Тільки вони — люди, тільки їх ідоли — боги, а в кого їх немає — цей поганин, поганець!

— Щось подібне я чув уже від ченця Євзевія з грецької церкви св. Іллі, чи як там його... Та ти, Добрине, поясни мені ту латанину, про яку ти згадував.

— Усе, що кажу, відноситься саме до того, — відповів дорадник. — Ляхи, ще раніше чехи прийняли Христову віру. Мають її вже західні тиверці, прийняли її в себе дома варяги, бо вона дає їм доступ до спільноти з франками, Візантією, Італією. Я ними рахуються володарі світу, а з нами говорять тільки тоді, коли нас потребують. Тому раджу тобі, Володимире, заверни слідами своєї бабки, мудрої Ольги, й замість торгуватися з брехливими кесарями та їх ще брехливішими послами, прийми явно Христову віру, а тоді жадай хоч би й царівни за жінку! Кесар прохає твоєї помочі, а не імператора франків, що родився із грецької царівни. Видко, вони обидва не мають сили, яку маєш ти! Використай це в користь свою і своєї землі! Твоє вино у глиняному глечику, а ти візьми в руки чашу, і тоді всі язики поклоняться тобі як кесареві.

Мовчки сидів Володимир при столі, склонивши голову.

— Добрине, — сказав, — багато передумав я цієї ночі, багато почув я від вас... Горе тому, хто покликаний до проводу, не вміє сам найти дороги! Клич посла!..

— Що ж гадаєш йому відповісти?

— Устами моїми дасть йому відповідь уся Руська земля!